

Стояти на землі, прагнучи до зірок: футуристські порив і поразка

ІРИНА ПАСЬКО

31 СІЧНЯ 2023

На 2023 рік Уряд України схвалив продовження космічної програми. Видатки на роботу Державного космічного агентства прописані в бюджеті, незважаючи на повномасштабну війну.

Трохи дивує, що в листопаді, коли ухвалювали проєкт бюджету, ця новина не набула широкого резонансу: українці втомлені й гостро реагують на будь-які «нецільові» трати. Але витрата грошей на космос, наскільки видно з медіапростору, не викликала заперечень.

Імовірно, новину просто не помітили — проте хочеться вірити, що тут спрацювало щось глибинне: якщо не думаємо про майбутнє, навіщо тоді так важко боремось? Завтра має настати — і заради нього наші зусилля з підтримки освіти й науки, відбудови й самопрезентації на міжнародних мистецьких і спортивних заходах, коли воєнні дії й повітряні тривоги тривають.

І в прийдешньому України — яка чудова, оптимістична думка — є місце освоєнню всесвіту.

Цю ідею цікаво сформулював у своїх «Стансах» шістдесятник Микола Вінграновський: «Нам вічно треба небом жити, / По шию будучи в планеті». А ще раніше — у 1920-х — її окреслив футурист Михайль Семенко. У «Панфутуристичному маніфесті» він стверджує, що мистецтво, відбиваючи саму суть життя, іде водночас двома шляхами: конкретизації і абстракції. З одного боку, воно зосереджується на віддзеркаленні буттєвої правди, а з другого, рветься в майбуття, до омріяного поступу. Однак на обох дорогах на митця чигає небезпека: «Абстракція, одірваність од перетічної домінанти доби — це значить переступити переходову добу й замерзнути в міжпланетнім просторі. Конкретизація, спірання на життя — це значить охопити пересічність доби, тягтися за життям, куди воно поведе, позбавитися домінанти вольового корективу» (тут і далі в цитатах збережено правопис джерела). Не відриватися остаточно від землі, але тягнутися до зірок — приваблива ідея. Проте чи вдалося її втілити самим українським футуристам?

У репринтному виданні першого і єдиного числа «Семафора у Майбутнє», часопису Асоціації панфутуристів, подибуємо «космічні» образи майже в кожного автора: у Гео Шкурупія, в Олексі Слісаренка, у самого Семенка. Останній, великий любитель маніфестів і пояснень до власного «творчого методу», у статті «Поезомалярство» стверджує: «Масштаб нашого думання змінився. Ми узагальнюємо. Ми кидаємось суходолами, ми мислимо інтегралами. Чи мусило це відбитися на способах матеріалізації в поезії? Мусило, і це відбувається». Український поет — більше не хуторянин, заклопотаний хатніми проблемами земляків: його хвилює безмежжя.

У мініпоемі Шкурупія «Аерокоран» розгортається неймовірна картина — затурканий робітничий люд «опановує» всесвіт, відриваючись від буденних потреб і в такий спосіб

виходячи на цілком новий буттєвий рівень:

*25. Ех, коли б хоч раз
— На Марс!..
— На Марс!..
чухає потилицю кожен дядько.
26. І велика, напружена радість
в людських серцях:
сьогодні чекає ночі
АЕРОПТАХ.*

*...
28. В ритмах пропеллеру
АЕРО
в гармонійних, співучих звуках
уперше летіли на Марс
думки і бажання юрб.*

Слісаренко в «Комунікації» уславлює тих малих, що підкоряють всесвіт, зв'язуючи «соняшні системи», аж зламається від захвату й жаху перед людською потугою гостра коса смерті:

*Аргонавти
Космічного моря
Гниди
З велетенськими
Душами
Любов
Сліпого серця
Переборе
І поруше
Безглузду твердь.*

Микола Терещенко в поезії «!» висловлює цілковиту зневагу до старосвітських цінностей — людина мусить забути про них в епоху машин, коли стає більшою за себе:

*Видибай,
гаряче серце,
радісним радієм залий
підсліпуватих міщан,*

*задріпаних волів,
охриплих солов'їв!
і по машинних м'язах
розлий свою кров:
хай тече,
хай гуде
світами, планетами, космосами!*

Панфутуристи — чи принаймні Семенко як їхній головний рупор — певні, що мають рацію: старе мистецтво помре разом зі старим капіталістичним ладом, тож немає сенсу панькатися із почуттями його прихильників. Семенко натхненно гудить прихильників «різноманітних “ізмів”», «попутників» революції, тих, хто прагне повернутися до класичних форм — дістається і Миколі Хвильовому, і Павлу Тичині, і Миколі Зерову. Семенко прагне руйнувати й будувати водночас: процес деструкції старого досі не завершений, проте панфутуристи уже конструюють нове мистецтво — усі дотеперішні «ізми» є «лише приватною проблемою панфутуризму». Це бажання поглинути й перетравити майже хтонічне.

Мистецтво зрештою має стати «частиною побуту»: «Треба втілити у відповідну форму звільнену велетенську думку. [...] Думку, котра виробить свою ґраматику й власні закони з'язання речень — бо елементами речень будуть міста, тунелі, льодовики, гори, верховини, океани, вияви титаничного змагання велетенського людського колективу з природою».

Семенкова формула мистецтва — це «ідеологія + фактура», а остання складається з матеріалу, форми й змісту. Однак ідеологія має домінувати — і не варто сумніватися, що вона комуністична.

Ця тема дражлива й незручна. Із панфутуристських текстів проступає щира віра в комуністичний ідеал як найпрогресивніший, здатний привести людство до процвітання — саме з ним пов'язаний цей могутній порив у всесвіт. Революція із її насильством і зневагою до приватної власності здається «пролетарським поетам» справедливою відплатою за століття визискування. «Не радій же, не тішся, гниле зерно! Ти вже не даси ніяких плодів. Життя і майбутнє в руках повсталих бунтарів, дітей нужди, рабства й голоду. Чуєш?» — такими пристрасними словами Мирослав Ірчан завершує новелу «На пів дороги», вміщену в тому-таки «Семафорі».

А що ж із «конкретизацією», «спиранням на життя»? Під псевдонімом Микола Трирог Семенко декларував необхідність «бути реальною людиною», щоб творити нове мистецтво. Його визначення мети і завдань мистецтва підозріло схоже на старий добрий реалізм: «Треба вміти

вибірати в житті характерне й уміщати це в відповідну будову — це є елементи цієї вмілості, які потребують певного таланту. Майстер оповідання мусить мати папір, оливоць і можливість приглядатися до деяких умов життя» («Організаційний принцип і мистецтво слова»). Варто зазначити, що між сучасною, передовою поезією і прозою, з погляду Семенка, немає принципової різниці.

І в поезії панфутуристів, принаймні відібраній для самопредставлення в «Семафорі у Майбутнє», справді є «відображення реального життя». Однак проблеми пролетарів тут здаються радше образно втіленими ідеологемами: найбільша біда — те, що ще багато земляків не усвідомили високих цілей революції і мислять по-міщанськи. Скажімо, у мініпоемі із промовистою назвою «Лікарепопиніада» Шкурупій перераховує:

*Лікар і піп,
спекулянт і мула,
Єгова і равин,
труна і гринджоли,
катафалк, мрець, труп,
анатомка і простітутка
зайняли усі тротуари.*

У «Семафорах» він же наголошує: доки пролетарі борються, у «спекулянта на спині борошна пуди». А Юліан Шпол у тексті «Заїзмила земля» з гіркотою зауважує:

*Рили ми, рили...
Вистьобали піт із жил, —
А пиката перекупка
Прийшла і сіла, —
Заялозила в сало
Обрійний порив.*

Тим часом минає 1922 рік — проте для часопису Семенко не обирає жодного вірша про голод, ніби його і нема. Лише у того-таки Шпола — поодинокі згадки про «шлунок без кваші» і «пайові картки».

Соціалістична влада в перші роки по своєму встановленню справді надала українській літературі нечувані раніше можливості для розвою — точніше, ще не встигла їх відтяти. Панфутуристи в текстах формують уявлення про себе як про зухвалих, хоробрих, прогресивних — і, судячи зі зневажливих звертань до російських колег, позбавлених

комплексу меншовартості. Семенко в «Каблепоемі» говорить — так і хочеться сказати «вигукує»: «Важно те, / що ми з кибинець, а НІАГАРА / в наших руках!» Кибинці — рідне село поета, і от він, хлопець з Полтавщини, промовляє до світу різними мовами, мислить категоріями не національними і не хліборобськими: «Коли на початку р. 1914 в українській поезії появився футуризм, його з усіх боків присудили на смерть. Скрізь і завжди говорилося про те, що на українським ґрунті такий “люксус”, як футуризм, річ випадкова й не життєва, а тому це неприродне й чуже явище мусить одмерти» (під псевдонімом Анатоль Цебро, «Футуризм в українській поезії (1914–1922)»).

Однак історія засвідчує: неможливо на рівних правах стати частиною глобального світу, не пройшовши етап національного становлення. Важко долучитися до світоперетворення, не осмисливши колоніальні травми — чи бодай свідомо не запустивши цей процес.

Насправді ніякого вільного розвитку, рівності й братерства радянська влада не пропонувала. П'ятьох авторів, опублікованих у «Семафорі», — Юліана Шпола, Олексу Слісаренка, Гео Шкурупія, Михайля Семенка й Мирослава Ірчана — розстріляли за звинуваченнями в контрреволюційній діяльності. Андрій Чужий, Микола Терещенко і Марко Терещенко пережили роки Великого терору — їхні долі склалися дуже по-різному, проте в жодній з них не справдилися мрії про вільних, сталєво-сильних людей, які підкорюють зірки.

Нам необхідна космічна програма — і нам необхідно дбати про реальні потреби українців тут і зараз.

А ще — постійно пам'ятати про те, що хороших імперій не буває. І більше ніколи не вірити неймовірним обіцянкам спільного щастя з-за поребріка.